

УДК 37.06:37.011:364.62

О. В. СОРОКА

доктор педагогічних наук, доцент

С. М. КАЛАУР

кандидат педагогічних наук, доцент

Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

ПОТЕНЦІАЛ АРТ-ТЕРАПІЇ В ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ПОЗИТИВНОГО ІНКЛЮЗИВНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ДОШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

У статті охарактеризовано потенціал арт-терапії в процесі формування позитивного інклюзивного освітнього середовища в дошкільному навчальному закладі для дітей, які мають особливі потреби. Висвітлено загальні методологічні аспекти професійної діяльності соціального педагога в дошкільній установі. Основну увагу зосереджено на характеристиці соціально-педагогічної роботи з дітьми цієї категорії на основі використання арт-терапії. Розкрито найперспективніші арт-терапевтичні техніки, які доцільно використовувати соціальному педагогу та вихователям у роботі з дошкільнятами, які мають особливі потреби.

Ключові слова: позитивне інклюзивне освітнє середовище, арт-терапія, інклюзія, діти з особливими потребами, дошкільні навчальні заклади.

В Україні нині активно здійснюється повномасштабна модернізація освітянської діяльності, мета якої – створити належні умови, за яких більша частина осіб, скориставшись усіма здобутками й перевагами національної системи освіти, зможе стати соціально мобільними та творчими в європейському співтоваристві. Наголосимо на тому, що в системі неперервної освіти найпершу сходинку посідають саме дошкільні освітні заклади. З огляду на цей факт потребує реального наповнення сучасними педагогічними інноваціями освітньо-виховний процес у дошкільному закладі.

Серед фахівців-професіоналів, які покликані творчо збагачувати освітній простір у дошкільних установах, належне місце, поряд з вихователями, посідає соціальний педагог. Слід зазначити, що в дитячих дошкільних закладах уже склалися певні форми роботи соціального педагога, однак, між різними видами соціально-педагогічної діяльності часто немає належного зв'язку, відсутній системний облік конкретних інтересів і потреб вихованців дошкільних установ, не повною мірою впроваджуються інноваційні технології. Отже, завдання соціального педагога полягає в тому, щоб виробити систему, знайти доступні й разом з тим ефективні методи роботи з усіма вихованцями та створити позитивний інклюзивний простір для того, щоб дітям, які мають особливі потреби, було комфортно в дошкільній установі. У наведеному контексті вагому роль відводимо арт-терапевтичним технологіям.

Акцентуємо увагу на тому, що соціально-педагогічні аспекти виховання дітей дошкільного віку досліджували Т. Алексеєнко, С. Болтівець, О. Кононко, Т. Поніманська та ін. Науковці доволі ґрунтовно розкрили зміст соціального виховання дошкільнят, проаналізували важливість співпраці з батьками. Нині на порядок денний поставлено питання щодо розширення функцій дошкільного навчального закладу шляхом запровадження соціально-педагогічного патронату сімей, що виховують дітей дошкільного віку з особливими потребами, а також створення позитивного інклюзивного середовища для комфортного перебування таких дітей у дошкільній установі.

Наголосимо, що в публікаціях А. Колупаєвої, Д. Романовської та Є. Ярської-Смірнovo доведено переваги позитивного інклюзивного середовища. Вагомі напрацювання представлено в дослідженнях О. Вознесенської, М. Наумбург, Л. Повсян, О. Сороки, О. Тіунової та інших щодо потенціалу арт-терапії. Науковці одноголосно висувують тезу про те, що арт-терапія нині набуває все більшої популярності, адже активно розвиваються різні грані її застосування. Однак, попри значний науковий доробок фахівців, можемо констатувати, що потенціал арт-терапії в роботі соціального педагога дошкільної установи для налагодження позитивного середовища для дітей з особливими потребами ще недостатньо вивчений що й зумовлює актуальність цієї статті.

Мета статті – розкрити зміст професійної діяльності соціального педагога в інклюзивному дошкільному середовищі та проаналізувати найперспективніші арт-терапевтичні техніки в роботі з дітьми, які мають особливі потреби.

Основними складовими системи освіти є дошкільна, початкова, загальна середня та вища освіта. У середині XIX ст. у більшості розвинутих країн було законодавчо закріплено обов'язковість початкової освіти. Нині все більше країн законодавчо визнають обов'язковість дошкільної освіти. Такі категорії, як «дошкільна освіта», «дошкільний заклад», досліджує багато відомих учених, а саме Л. Парамонова, Е. Протасова, С. Русова та ін. У найбільш загальному контексті дошкільна освіта сприяє реалізації прав дитини, закріплених законодавчими міжнародними документами, зокрема права на охорону здоров'я, права на освіту, права на участь в іграх, права на збереження своєї індивідуальності, права на захист від усіх форм фізичного, психічного насильства, приниження, зловживання, відсутності турботи чи недбалого й грубого поводження. Дошкільна освіта є обов'язковою первинною складовою частиною системи безперервної освіти в Україні – сукупності навчально-виховних закладів, призначених для цілеспрямованого навчання й виховання, її функціонування регламентовано Законами України «Про дошкільну освіту», «Про охорону дитинства», Конвенцією ООН про права дитини.

Сучасні тенденції розвитку оновленої України висунули перед дошкільною освітою низку якісно нових завдань, зокрема, максимальне задоволення потреб та інтересів дошкільнят, формування, розвиток і збережен-

ня неповторної індивідуальності особистості як соціальної цінності, що набуває сьогодні особливої актуальності та гостроти. Щороку зростає кількість дітей, які через різноманітні об'єктивні обставини обмежені в реалізації певних життєвих потреб (пересування, самообслуговування), їм важко активно та вільно спілкуватися. Унаслідок цього розвиток та процес соціалізації таких діток перебуває в компетентності інших людей, які їм допомагають. У цьому аспекті закономірною є потреба в організації соціально-педагогічної допомоги цій категорії дітей ще в першій ланці освітніх закладів – дошкільних установах.

На думку дослідників [4; 9], залучення вихователів дошкільних установ до соціально-педагогічної діяльності допоможе охопити всіх дітей мікрорайону міст, селищ дошкільною освітою, сприятиме запобіганню негативним проявам насильства над дітьми, допоможе в організації різноманітних виховних заходів як у дошкільному навчальному закладі, які спрямовуються на розвиток інклюзивного середовища. У цьому контексті вагома роль належить і соціальному педагогу, який також повинен працювати в зазначеному контексті.

Насамперед, акцентуємо увагу на тому, що важливу роль у становленні особистості відіграє період дошкільця. Саме цей період є сенситивним для формування первинного світогляду дитини, самосвідомості, розвитку соціальних властивостей [8]. Головними завданнями дошкільного виховання на сучасному етапі є: створення належних соціально-економічних, морально-психологічних умов для повноцінного життя дитини, оптимального її розвитку й виховання, зміцнення здоров'я; піднесення пріоритету суспільного дошкільного виховання, розвиток мережі дошкільних виховних закладів з метою позитивних зрушень у демографічній ситуації; оновлення змісту, форм і методів дошкільного виховання відповідно до вікових особливостей дітей; розвиток у дитини духовності як начала, що домінує в структурі особистості; своєчасне виявлення ранньої обдарованості, забезпечення умов для розвитку талановитих дітей; дослідження динаміки стану здоров'я й психічного розвитку дошкільників; інтеграція родинного та суспільного дошкільного виховання; удосконалення навчально-виховного процесу в цих закладах з урахуванням особистісних якостей, стану здоров'я, природних задатків дитини.

На основі аналізу окресленого питання з'ясовано, що дошкільна освіта повинна бути доступною й для дітей, які мають особливі потреби. Тобто в дошкільних установах повинні мати змогу комфортно перебувати всі діти, незалежно від їхніх фізичних, інтелектуальних, соціальних, емоційних, мовних та інших особливостей. Тобто йдеться про потребу налагодження позитивного інклюзивного середовища для таких дітей. Акцентуємо увагу на тому, що до сьогодні немає єдино прийнятого визначення терміна «інклюзивне освітнє середовище». Це пов'язано з наявністю різних наукових підходів до трактування як «освітнього середовища», так і «інклюзії».

«Освітнє середовище» визначають як: «сукупність соціальних, культурних, а також спеціально організованих в освітній установі психолого-

педагогічних умов, у результаті взаємодії яких з індивідом відбувається становлення особистості» [12, с. 6–7]; «різноманітну полікультурну освітню систему, індивідуальну для кожного суб'єкта навчання, умову для побудови власного “Я”, що забезпечує створення підґрунтя для актуалізації внутрішнього світу особистості, її якісного саморозвитку і самореалізації» [14, с. 3]; «різноманітне полікультурне утворення, індивідуальне для кожного, хто навчається, середовище побудови власного “Я”, що забезпечує створення умов для актуалізації внутрішнього світу особистості, її особистісного зростання, самореалізації, становлення самосвідомості» [3, с. 77].

Щодо терміну «інклюзія» (англ. inclusion – включення, франц. Inclusif – включаючий в себе, лат. include – заключаю, включаю), у довідковій літературі вказано, що це процес реального включення всіх громадян, які мають труднощі у психофізичному розвитку, в активне суспільне життя [7]. У розумінні І. Кузави [11, с. 315] інклюзія означає, що дитині з обмеженими можливостями надається право відвідувати загальноосвітній заклад, у якому створене необхідне адаптоване освітнє середовище та надаються відповідні додаткові послуги, що приносять користь від спільного їх навчання зі здоровими однолітками. При цьому спеціальне освітнє середовище (оточення) має відповідати потребам і можливостям кожної дитини та забезпечувати адекватні умови й можливості для здобуття нею освіти в межах спеціальних освітніх стандартів, лікування та оздоровлення, виховання та навчання, корекції порушень психофізичного розвитку, ранньої соціалізації [11, с. 315].

Близьким до поняття «інклюзивне освітнє середовище» є термін «інклюзивний освітній простір», який трактують як систему структурних компонентів (середовищ) навчального закладу, де в доступному для людини з особливими потребами форматі реалізуються освітні та міжособистісні відносини, забезпечуються можливості особистісного й соціального розвитку, соціалізації, саморозвитку та самозміни кожного члена суспільства [17, с. 19]. Доволі креативною є позиція Т. Зубаревої, яка, характеризуючи інклюзивне освітнє середовище, наголошує, що це система ціннісного ставлення до навчання, виховання й особистісного розвитку дітей з особливими освітніми потребами, а також сукупність ресурсів (засобів, зовнішніх і внутрішніх умов), їх життєдіяльності в загальноосвітньому навчальному закладі та спрямованість на реалізацію індивідуальних освітніх стратегій вихованців [10, с. 22].

У нашому розумінні інклюзивне освітнє середовище – це простір навчального закладу, що забезпечує комфортні умови для дітей з особливими потребами, які потребують корекції та реабілітації психофізичного розвитку. Комфортність є тією якісною основою, яка може реалізувати гуманістичний підхід та забезпечити успішність освітнього процесу дітей дошкільного віку й тим самим сприяти збереженню та зміцненню їх здоров'я. Цілком підтримуємо думку вчених [10] у тому, що головне завдання інклюзивного середовища полягає в подоланні відхилень у розвитку вихованця з особливими потребами та профілактиці небажаних негативних тенденцій.

Науковці [2; 18] однастайні в тому, що інклюзивна освіта має значні переваги для дітей з особливими потребами, а саме: сприяє поліпшенню когнітивного, моторного, мовного, соціального та емоційного розвитку дітей з особливими потребами внаслідок спілкування з однолітками; здорові діти відіграють роль моделей для дітей з особливими освітніми потребами, при цьому є можливості для налагодження дружніх стосунків зі здоровими ровесниками; володіння новими вміннями та навичками відбувається функціонально; організація освітнього процесу відбувається на основі орієнтації на сильні сторони дітей з урахуванням їхніх інтересів і здібностей.

Зауважимо, що саме соціальний педагог має значні можливості у формуванні позитивного інклюзивного середовища для навчання, виховання й розвитку дітей з особливими потребами в дошкільному навчальному закладі на основі використання арт-терапевтичних технологій. Вважаємо арт-терапію «інноваційною освітньою технологією “лікування” засобами образотворчого мистецтва, а саме малюнком, графікою, живописом, скульптурою для гармонійного розвитку особистості. Як допоміжні засоби в арт-терапії використовуються музика, казка, танець, гра, драма тощо» [16, с. 34].

Останнім часом точаться суперечки з приводу визначення терміна «арт-терапія», оскільки досі немає чіткої узгодженості, інколи її називають ізотерапією або образотворчою терапією – це реабілітаційна технологія заснована на використанні можливих засобів образотворчого мистецтва [1]. Зарубіжні вчені [19] переконані, що арт-терапія є одним із найсучасніших підходів до корекції та реабілітації дітей з особливими потребами, це один з методів психологічної роботи, що використовує можливості мистецтва для досягнення позитивних змін в інтелектуальному, емоційному й особистісному розвитку людини. Ефективність цього методу ґрунтується на розумінні людини як творчої особистості, котра з певних причин обмежена фізичними й психічними вадами [15, с. 126]. Творча діяльність стимулює бажання дитини з особливими потребами спілкуватися, розширювати міжособистісні стосунки. Це один із способів пом'якшити стан відмежованості від інших і заповнити себе в належності до життя не лише своєї соціальної групи, а й суспільства загалом.

Арт-терапія є поліфункціональною (діагностувальна, коректувальна, розвивальна, навчальна, реабілітаційна, психотерапевтична, соціальна та інші функції [16]). Саме це є ще одним вагомим чинником її активного використання в роботі з дітьми з особливими потребами. Крім цього, арт-терапія має переваги над іншими формами психотерапевтичної роботи, а саме:

- арт-терапія є засобом переважно невербального спілкування. Це робить її особливо цінною для тих, хто недостатньо добре володіє мовою, відчуває труднощі в словесному описі своїх переживань;
- арт-терапія є засобом вільного самовираження й самопізнання, вона має «інсайт-орієнтований» характер, створює атмосферу довіри, високої терпимості та уваги до внутрішнього світу дитини;

– арт-терапія заснована на мобілізації творчого потенціалу дитини, внутрішніх механізмів саморегуляції та зцілення [15, с. 257];

– практично кожна дитина з особливими потребами (незалежно від віку, культурного досвіду, соціального стану) може брати участь в арт-терапевтичній роботі, яка не вимагає здібностей до образотворчої діяльності або спеціальних художніх навичок;

– арт-терапевтична робота, як правило, викликає в дітей позитивні емоції, допомагає подолати апатію та безініціативність, сформувати активну життєву позицію, впевненість у своїх силах;

– арт-терапія заснована на мобілізації творчого потенціалу дитини з особливими потребами, внутрішніх механізмів саморегуляції й зцілення. Вона відповідає фундаментальній потребі в самоактуалізації – розкритті широкого спектра можливостей особистості та ствердження нею свого індивідуально-неповторного способу буття у світі [13, с. 56].

У процесі проведення арт-терапевтичних занять діти з особливими потребами отримують можливість пережити «больові» для них ситуації та починають поступово звільнятися від стереотипної поведінки, що заважає соціальній адаптації. Варто враховувати той факт, що корекційно-реабілітаційна спрямованість арт-терапії полягає в розвитку тонкої моторики, самопізнанні, корекції психоемоційної сфери, розширенні світогляду, сприйняття, розвитку пам'яті, уваги, асоціативного та образного мислення.

При формуванні позитивного інклюзивного середовища з дітьми дошкільного віку з особливими потребами ми пропонуємо застосовувати такі арт-терапевтичні техніки:

1) «вільне малювання» (кожна дитина малює за бажанням), на яке відводиться 15–20 хвилин, після чого необхідно влаштовувати обговорення;

2) «комунікативне або групове малювання», коли діти по парах малюють на задану або вільну тему;

3) «спільне малювання», що дає змогу всім дітям одночасно малювати на великому аркуші.

Варто наголосити, що арт-терапевтичні заняття з дітьми з особливими потребами відрізняються від звичайних арт-терапевтичних занять. Вони полюбують малювати нетрадиційними матеріалами: губками, широкими пензлями, ватними паличками, пір'ями, листочками тощо, – створюючи таким чином незвичайні малюнки. Вважаємо, що на початку та в кінці кожного арт-терапевтичного заняття можна запропонувати дітям вибрати колір, що відповідає їхньому настрою. Наприклад, червоний колір символізує захопленість, активність; оранжевий – радість, теплоту; жовтий – світлий, приємний настрій; зелений – урівноваженість, спокій; синій – сум; фіолетовий – збентеження, незадоволеність; чорний – тугу. Таким чином, соціальний педагог зможе спостерігати за змінами в психоемоційному стані дітей, вибираючи техніки та поєднуючи матеріали.

Ми переконані, що арт-терапевтичні заняття для дітей з особливими потребами необхідно проводити за спеціально розробленою структурою,

яка є подібною до класичної арт-терапевтичної сесії. При цьому заняття не має перевищувати 25–30 хвилин і мати такі етапи:

- 1) організаційний момент;
- 2) нормалізація тонусу кистей рук, масаж пальців, пальчикова гімнастика;
- 3) повідомлення теми, вступна бесіда, розповідь, пояснення;
- 4) демонстрація об'єкта, пояснення послідовності роботи;
- 5) самостійна практична діяльність;
- 6) підбиття підсумків заняття [5].

При проведенні арт-терапевтичних занять потрібно враховувати такі аспекти:

- пам'ятати про труднощі дітей з особливими потребами в реалізації можливостей своїх функціональних систем;
- розробляти особистісно орієнтовані завдання для дітей корекційно-реабілітаційного спрямування;
- підбирати індивідуальні арт-терапевтичні техніки для дітей з урахуванням їх стану, можливостей і здібностей, які б вони могли успішно виконати;
- створювати психологічно позитивну атмосферу на арт-терапевтичному занятті, тим самим створюючи позитивне інклюзивне середовище;
- встановлювати з дітьми приємні, теплі, доброзичливі стосунки, стимулюючи їх до творчості та активності.

Висновки. Нині дитячий садок є освітнім закладом для дітей дошкільного віку, який забезпечує реалізацію права дитини на здобуття дошкільної освіти, її фізичний, розумовий і духовний розвиток, соціальну адаптацію та готовність продовжувати освіту. Система дитячих дошкільних установ призначена як для первинної соціалізації дітей, навчання їх навичкам спілкування з ровесниками. Для створення позитивного освітнього інклюзивного середовища для навчання дітей з особливими потребами доцільно використовувати арт-терапію – технологію реабілітації дітей з особливими потребами засобами образотворчого мистецтва. Серед арт-терапевтичних технік для дітей з особливими потребами запропоновано використовувати вільне, групове або спільне малювання.

У нашому дослідженні ми не вичерпали всієї повноти порушених питань. У подальших наших публікаціях ми плануємо проаналізувати конкретні труднощі, які мають фахівці (вихователі та соціальні педагоги) під час організації позитивного інклюзивного освітнього середовища в дошкільних установах.

Список використаної літератури

1. Атлас социально-культурных реабилитационных технологий (по материалам проекта «Освоение опыта работы по социализации детей-инвалидов средствами обучающих семинаров») / сост. Ю. С. Моздокова. Москва : Моск. гос. ун-т культуры и искусств, 2002. 131 с.
2. Борщевська Л. В., Зіброва А. В., Іванова І. Б. На допомогу батькам, що мають дітей з особливими потребами. Київ : Укр. ін-т соціальних досліджень, 1999. 79 с.

3. Васильева Е. Ю. Образовательная среда вуза как объект управления и оценки. Университетское образование: практика и анализ. 2011. № 4 (74). С. 76–82.
4. Голюк О. А. Організаційно-педагогічні умови набуття майбутніми вихователями ДНЗ фахових компетентностей для роботи в інклюзивному середовищі. Освіта дітей з особливими потребами: від інституалізації до інклюзії : зб. тез. доп. Вінниця : ТОВ фірма «Планер», 2016. С. 79–82.
5. Грошенков И. А. Изобразительная деятельность во вспомогательной школе : учеб. пособие для студентов дефектологии. Москва : Просвещение, 1982. 168 с.
6. «Дважды особенные» одаренные дети: практика инклюзивного обучения в США. Webster's New Unabridged Universal Dictionary : веб-сайт. URL: <http://www.moluch.ru/archive/45/5555/> (дата звернення 15.01.2018).
7. Дефектологічний словник: навчальний посібник / за ред. В. І. Бондаря, В. М. Синьова. Київ : МП Леся, 2011. 528 с.
8. Долинна О. Організована навчально-пізнавальна діяльність у дошкільному закладі. Вихователь-методист дошкільного закладу. 2010. № 7. С. 14–17.
9. Зданевич Л. В. Специфіка професійної підготовки майбутніх вихователів у вищих навчальних закладах України. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи*, 2014. Вип. 2. С. 193–200.
10. Зубарева Т. Г. Компетентностно-ориентированное повышение квалификации специалистов по созданию инклюзивной образовательной среды : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08. Курск, 2009. 24 с.
11. Кузава І. Б. Роль інклюзивного середовища у формуванні особистості дошкільників, які потребують корекції психофізичного розвитку. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=F&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&S21CNR=20&Z21ID= (дата звернення: 15.01.2018).
12. Кулюткин Ю., Тарасов С. Образовательная среда и развитие личности. Новые знания. 2001. № 1. 151 с.
13. Лебедева Л. Д. Практика арт-терапии: подходы, диагностика, система занятий. Санкт-Петербург : Речь, 2003. 256 с.
14. Оршанський Л. В. Креативне інформаційно-освітнє середовище як чинник саморозвитку особистості. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Sitimn/2010_23/Kreatuvne_informaziino_osv_seredov.pdf (дата звернення: 15.01.2018).
15. Практикум по арт-терапии / под ред. А. И. Копытина. Санкт-Петербург : Питер, 2000. 448 с.
16. Сорока О. В. Теоретичні і методичні засади підготовки майбутніх учителів початкової школи до використання арт-терапевтичних технологій : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04. Тернопіль, 2016. 534 с.
17. Чайковський М. Є. Теорія і практика соціально-педагогічної роботи з молоддю з особливими потребами в умовах інклюзивного освітнього простору : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.05. Старобільськ, 2016. 46 с.
18. Ярская-Смирнова Е. Р., Лошакова И. И. Инклюзивное образование детей-инвалидов. Социологические исследования. 2003. № 5. С. 100–106.
19. Henley D. Art therapy in a socialization program for children with attention deficit hyperactivity disorder. *American Journal of Art Therapy*. 1998. № 37. P. 2–11.

Стаття надійшла до редакції 25.01.2018

Сорока О. В., Калаур С. М. Потенциал арт-терапии в процессе формирования позитивной инклюзивной среды дошкольных учебных заведений

В статье охарактеризован потенциал арт-терапии в процессе формирования положительной инклюзивной образовательной среды в дошкольном учебном заведении для детей, имеющих особые потребности. Освещены общие методологические аспек-

ты профессиональной деятельности социального педагога в дошкольном учреждении. Основное внимание сосредоточено на характеристике социально-педагогической работы с детьми этой категории на основе использования арт-терапии. Представлены перспективные арт-терапевтические техники, которые целесообразно использовать социальному педагогу в работе с дошкольниками, имеющими особые потребности.

Ключевые слова: положительная инклюзивная образовательная среда, арт-терапия, инклюзия, дети с особыми потребностями, дошкольные учебные заведения.

Soroka O., Kalaur S. The Art Therapy's Potential in the Process of Forming a Positive Inclusive Educational Environment for Preschool Educational Institutions

The article describes the art therapy's potential in the process of forming a positive inclusive educational environment in a preschool educational institution for children with special needs. There are presented different scientific approaches to the interpretation of the term «positive inclusive educational environment». That is understood as a system, a complex of conditions, multicultural education, which enables to form a value-added attitude to the education, nurture and personal development of children with special needs. We understand a positive inclusive environment as the space of an educational institution that provides comfortable conditions for children with special needs requiring correction and rehabilitation of psycho-physical development.

There are highlighted the general methodological aspects of the professional activity of a social teacher at a preschool institution, aimed at development and education, and strengthening the health of children with special needs. Also there are highlighted the study of the dynamics of the state of their psychophysical development.

The main focus is on the characterization of social and pedagogical work with children of this category on the basis of the use of art therapy. The art therapy is one of the most modern approaches to the correction and rehabilitation of children with special needs. It is a method of psychological work using the possibilities of fine arts to achieve positive changes in intellectual, emotional and personal development of the child.

There are presented the most promising art-therapeutic techniques. It is expedient to use social pedagogy in work with preschool children with special needs. It is about «free», «communicative» or «group», «joint» drawing with non-traditional materials. The art-therapeutic classes with such children should be conducted in a specific structure (entrance, main and final parts), taking into account their condition, capabilities, abilities and needs.

Key words: positive inclusive educational environment, art therapy, inclusiveness, children with special needs, pre-school educational institutions.